

Anmeldelser

Tonny Brems Knudsen, Jørgen Dige Pedersen og Georg Sørensen (red.), *Danmark og de fremmede. Om mødet med den arabisk-muslimske verden*, Århus: Academica, 2009, 247 s., 195 kr.

Danmark og de fremmede er titlen på en antologi redigeret og skrevet af en gruppe Århus-politologer og få andre, sociologer og teologer, med interesse i spørgsmålet om *mødet med den arabisk-muslimske verden*, bogens undertitel. Anledningen til bogen, som udkom i efteråret 2009, var professor Mehdi Mozaffaris 70-års fødselsdag som påskønnelse for hans indsats ved Institut for Statskundskab i Århus og aktuelt som leder af Center for Forskning i Islamisme og Radikaliseringsprocesser, som har til huse på statskundskabsinstituttet i Århus.

Bogens titel og tema, Danmark og de fremmede, har mange facetter, selv når det indsnævres til mødet med fremmede af arabisk-muslimsk herkomst og forholdet til den arabisk-muslimske verden; det være sig indenrigspolitiske og udenrigspolitiske, sociale, religiøse, etniske og nationale og ikke mindst, når grænserne mellem disse sondringer ikke længere er så skarpe, som man ofte forestiller sig i brugen af disse kategorier. Det er bogens store fortjeneste, at den i mange af dens kapitler får vist, hvordan disse grænser er om ikke flydende så i hvert fald foranderlige; at udenrigspolitiske dispositioner i Mellemøsten har implikationer for samfundsforhold og muligheder for at føre integrationspolitik eller retspolitik i Danmark; at rangordningen af religion og politik ikke er entydig hverken i en vestlig demokratisk kulturkreds, hvor forventningen er, at religion er underlagt politik, eller i den arabisk-muslimske verden, hvor det af vestlige iagttagere forventes, at religion har primat i politiske forhold.

Redaktørerne har opdelt bogen i tre dele. For det første en del der rummer undersøgelser af holdninger til fremmede og integrationspolitiske spørgsmål blandt danske borgere og i dansk politik. For det andet en del der beskæftiger sig med radikalisering i luthersk kristendom og islam og forebyggelse af radikalisering i anti-terrorpolitikker og integrationspolitikker i Danmark og i andre lande som Frankrig og Storbritannien. For det tredje en del der ser på forholdet til ikke mindst islam og muslimske bevægelser og regimer i international politik både over historisk lange linjer og aktuelt med Muhammed-krisen som omdrejningspunkt. Givet anmeldelsens omfangsmæssige begrænsninger vil jeg efterfølgende foretage et par punktnedslag i enkelte kapitler. Og jeg vil i første omgang gøre det i omvendt rækkefølge bagfra i bogen.

I bogens næstsidste kapitel, ”There is one Islam, indeed, one for each of us: Religion og politik i det muslimske Mellemøsten”, undersøger Morten Valbjørn den fordom, at politik i den muslimske verden er bestemt af religiøse forskrifter og principper givet i *Koranen*. Hvis den fordom skulle holde vand, ville *Koranen* være en god kilde til viden om, hvad der rører sig i mellemøstlig politik, og til at forstå de konflikter, som mødet med den arabisk-muslimske verden giver anledning til. Men er den det, spørger Valbjørn. For at besvare det spørgsmål går han igennem først centrale religiøse skriftsteder, dernæst historisk væsentlige muslimske regimer og imperier og endelig aktuelle politiske begivenheder i den muslimske verden. Pointen er, at islam konstituerer et *language of politics* i Mellemøsten. Det er imidlertid ikke ensbetydende med, at muslimske forskrifter og principper determinerer politikken, men islam udgør det meningsreservoir, der er for at tænke og handle politisk. Hvad det mere specifikt betyder, afhænger af konkrete politiske indholdsbestemmelser af den muslimske kulturarv og ikke mindst stridighederne om dens mening. Her bringer Valbjørn to andre betegnelser i spil, henholdsvis *language of power* og *language of opposition*, som henviser til den herskende magts legitimering af politiske handlinger i den muslimske kulturarv over for muslimske modstandsbevægelser retfærdiggørelse af deres til tider voldelige handlinger i de religiøse skrifter. Valbjørn skitserer en detaljeret typologi for de forskellige fortolkningsmuligheder, der er, med den overordnede pointe, at betydningen af islam er tvetydig, så den mening, der bliver givet, er til enhver tid en del af en fortolkningskonflikt, som er politisk. Spørgsmålet er derfor snarere, om politikken har primat i forhold til religion i Mellemøsten. I hvert fald skal de læsere, der ønsker at forstå aktuelle konflikter i mødet med den arabisk-muslimske verden, snarere interessere sig for de konkrete politiske fortolkningskonflikter og for en stund sætte *Koranen* på hylden.

I sit kapitel, ”Radikal’ og ’radikalisering’ i luthersk teologi”, tager teologi-professoren Svend Andersen også fat i stridigheder om fortolkning af religiøse skrifter. I dette tilfælde luthersk teologi, som blandt andet danner grundlag for den hjemlige evangelisk-lutherske folkekirke, og som ministre og folketingsmedlemmer hyppigt har henvist til i spørgsmålet om, hvordan vi i Danmark skal håndtere aktuelle konflikter, hvor religion og politik er omdrejningspunktet; den lutherske sondring mellem det åndelige og verdslige regimente, som muslimer i parentes bemærket bliver beskyldt for ikke at beherske. I den forstand er der også en interessant dialog mellem Valbjørns og Andersens kapitler. I den aktuelle opfattelse af luthersk teologi bliver den anset som garanten for demokrati og sekularisering, hvad Svend Andersen ønsker at sætte spørgsmålstegn ved, i hvert fald om det er så entydigt et billede. Her inddrager Andersen

Ernst Blochs udlægning af debatten mellem Martin Luther og Thomas Münzer fra reformationen i Tyskland i første halvdel af det 16. århundrede for at vise de interne uenigheder i udviklingen af en reformeret luthersk teologi og de politiske implikationer heraf. Kort skitseret er spørgsmålet, om luthersk teologi giver anledning til og legitimerer revolutionære opgør med magthaverne, en luthersk radikalisme à la Valbjørns *language of opposition*, eller om den tilpasser sig magthaverne for at sikre ro og orden i en stat, hvor luthersk kristendom er tæt forbundet med offentlige institutioner og embeder, en luthersk konservatisme à la Valbjørns *language of power*. I begge tilfælde er religion og politik blandet sammen på enten modstandernes eller magthavernes side. Andersens svar fastholder Luthers sondring mellem den åndelige og det verdslige regimente og påpeger således, at Luthers teologi ikke rummer en radikalisme, der legitimerer omkalfatring af den politiske magt, men den er radikal i den forstand, at den personlige relation til Gud går til roden af enhver etisk relation til andre medmennesker og derfor er udtryk for en kristen etik, som også gør fordringer i sociale relationer uden at bestemme politiske handlinger. Det er kernen i en luthersk teologi, som aktuelt bliver fremstillet og brugt unuanceret af danske politikere. Det rejser ifølge Andersen samtidig også spørgsmål, man kan rette til islam, om den lutherske læreproces kan fungere som inspiration for at gøre islamisk radikalisme til en undtagelse blandt muslimer.

Et andet aspekt af radikaliseringsdebatten tager Lasse Lindekilde fat i. I sit kapitel, ”Dømt til at fejle? Når officielle de-radikaliseringstiltag fører til radikaliserings”, rapporterer han fra en interviewundersøgelse, han har foretaget i regi af Center for Forskning i Islamisme og Radikaliseringssociale sammen med religionssociologen Lene Kühle. I undersøgelsen har de talt med unge muslimer, offentligt ansatte og religiøse autoriteter i Århus om deres oplevelser af forskellige integrationspolitiske tiltag for forebyggelse af radikaliseringsinitieret af Århus Kommune og Integrationsministeriet. I kapitlet fokuserer Lindekilde på de muslimske unges svar og peger på tre forskellige grupperinger; for det første unge, der mener, at tiltagene er uvæsentlige og irrelevante, som er ligeglade med dem, eller som ikke har kendskab til dem; for det andet unge, der som udgangspunkt er positivt indstillede over for tiltagene, men som samtidig ikke mener, at de har den store virkning; og for det tredje en stor gruppe, der mener, at tiltagene har de modsatte virkninger end tilsigtet, altså at de snarere fører til radikaliseringsmed sig end forebygger radikaliserings. Det skyldes tiltagenes stigmatiserende karakter, som oven i købet kommer til at forstærke mistænkeliggørelsen af muslimske unge fra myndighedspersoners side og i den offentlige debat, hvor muslimer vanskeligt kan ytre sig uden at blive beskyldt for at være radikale, og som af de grunde gør det lettere for radikale

grupper at rekruttere unge. Lindekilde koncentrerer sig især om den gruppe af svar, da det er her, der er grund til bekymring på et samfundsmæssigt plan og yderligere refleksion over, hvordan tiltag for forebyggelse af radikaliserings kan skrues sammen uden de negative konsekvenser.

Jeg har valgt at skitsere disse tre kapitler. Deri ligger ikke en nedvurdering af bogens øvrige kapitler, som tegner et grundigt billede af den politologiske forskning og den offentlige debat om relationerne til den arabisk-muslimske del af befolkningen og Danmarks relation til den arabisk-muslimske verdensdel: Christoffer Green-Pedersens kapitel om flygtninge- og indvandrerspørgsmål på den politiske dagsorden og den stigende politisering af disse det sidste årti; Jens Peter Frølund Thomsens kapitel om fremmedfrygt blandt befolkningerne og i de politiske partiers programmer i Danmark og Sverige; Peter Nannestads kapitel om antijødiske holdninger blandt ikke-vestlige indvandrergrupper, tyrkere, pakistanere, somaliere, palæstinensere og folk fra Eksjugoslavien; Manni Crones kapitel om udviklingen af salafisme og salafistisk jihadisme som radikal ideologi for muslimer i Danmark; Tina Magaards artikel om henholdsvis Storbritanniens multikulturelle tilgang til antiterror og forebyggelse af radikaliserings over for Frankrigs sekularisme og det mulige lærestykke heraf for tilsvarende politikker i Danmark; Nikolaj Petersens kapitel om danske globaliseringsstrategier og udenrigspolitiske strategier under Muhammed-krisens opsejling, højdepunkt og neddrøsing; Thomas Olesens kapitel om den islamiske terrorismes store medieopmærksomhed og terroristisk kommunikations transnationale og multiskalære karakter; og endelig Erling Bjøls historiske tour de force med punktnedslag i Danmarks relation til den arabisk-muslimske verden fra begyndelsen af 1950'erne til Muhammed-krisens højdepunkt. Alt i alt er det en indsigtfuld og bredtfaende antologi, som Mehdi Mozaffari er blevet bæret med, og som for os andre er et lærerigt udgangspunkt for videre studier og diskussioner af "Danmark og de fremmede", hvad enten disse er arabisk-muslimsk herkomst – bogens fokus – kristne missionærer fra 900-tallet og frem eller knap 250 år gamle oplysningsforkæmpere som den tyske læge og politiker Johann Friedrich Struensee, der endte sine dage på skafottet på Østrefællid i 1772. Det hele hører til historien om "Danmark og de fremmede"!

Anders Berg-Sørensen
Institut for Statskundskab
Københavns Universitet

Nils Holtug og Kasper Lippert-Rasmussen (red.), *Kulturel diversitet – Muligheder og begrænsninger*, Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2010, 285 s., kr. 278.

Lad det være sagt med det samme: Denne indholds- og omfangsrige (285 sider, 15 bidrag) antologi om multikulturelle problemstillinger og teoretiseringer anbefaler sig til alle med en faglig interesse for feltet. Bidrag såvel som bidragsydere spænder bredt: med hensyn til det sidste kan man tælle folk med en filosofisk, statskundskabsmæssig, etnologisk, pædagogisk, juridisk og antropologisk baggrund. Generelt er bidragene empirisk forankrede; når de ikke er, er de altid umiddelbart relevante for faktiske og konkrete politiske udfordringer, fra ytringsfrihed over diskrimination til migration.

Med de 15 bidrag in mente kan der ikke her ydes tilfredsstillende fremstilling af hver enkelt. Dette korte vue for at give et indtryk af mangfoldigheden og spændvidden i samlingen og for at anskueliggøre, at den burde kunne appellere til meget forskellige faglige interesser: Samlingen er organiseret i fire temaer, der følges mere eller mindre nøje. Det første tema omhandler ytringsfriheden og tilstødende emner. Her finder man flest filosoffer eller filosofisk orienterede bidrag, fra Søren Flinch Midtgaards (AU, Statskundskab) fremstilling af Scanlons såkaldt regelkonsekventialistiske teori om ytringsfrihed over Sune Lægaards (RUC, filosofi og videnskabsteori) betragtninger over racismeparagraf, anerkendelse og multikulturalisme til Christian Røstbølls (KU, Statskundskab) kantiansk inspirerede fremstilling af oplysningstidens værdier. Derudover tematiserer Søren Hviid Pedersen (SDU, statskundskab) tolerance som politisk og præ-politisk idé set i lyset af relativistisk værdikonservatisme, og Tina G. Jensen (SFI) skriver om karikaturesagen i lyset af en model for ”dansk multikulturalisme”.

Bidragets andet tema omhandler religion, mere præcist religion i det offentlige rum. Her berøres spørgsmålet om forbud mod religiøs beklædning i skolen ud fra en juridisk vinkel i et særligt interessant bidrag fra Stine Jørgensen (KU, Jura), interessant, fordi det ud fra strikte juridiske præmisser argumenterer for det rimelige i et forbud desangående for lærernes vedkommende, og for den juridiske mulighed, og ofte betimelighed, i at forbyde i hvert fald visse former for religiøs beklædning for børnene. Laura Gilliam (DPU) vender ud fra et interessant feltstudium visse forforståelser på hovedet, idet hun argumenterer for, at børn af muslimsk baggrund ikke tager en religiøs identitet med ind i den danske skole, men nærmere suges ind i en muslimsk modidentitet pga. skolen. Om det er, fordi skolen er for nationalt orienteret og derfor skubber børnene fra sig, eller om det er, fordi skolen ikke fremstår som et appellerende identi-

tetsprojekt med en stærk og klar profil, lades op til læseren selv. Lidt uden for kategori, men bestemt stadig relevant for den overordnede problemstilling, er Kasper Lippert-Rasmussens (AU, Statskundskab) aldeles fremragende bidrag "Kan religion diskriminere?" Alle, der er bekendt med Lippert-Rasmussens filosofiske arbejde, ved, at han er en fremragende filosof; her viser han sig endvidere som en glimrende formidler og skarp analytiker, også uden for den mere tekniske, fagfilosofiske ramme. Alene diskussionen af, hvorledes vi bør definere begrebet "diskrimination", er hele samlingen værd (selvom Lippert-Rasmussen utvivlsomt har slebet videre på definitionen siden han forfattede sit bidrag).

Det tredje tema involverer ligesom flere af bidragene i det andet tema, skolen, men i et bredere perspektiv end det religiøse, nemlig mangfoldighedens mere generelt, desuden også appliceret på arbejdsliv. Bollette Moldenhawer (KU, pædagogik) skriver om flerkulturel pædagogik og argumenterer for en uheldig tendens til en essentialistisk kulturforståelse inden for den ramme, der faktisk ender med at stå i vejen for reel mangfoldighed. Trine Øland (KU, pædagogik) skriver, med udgangspunkt i Bourdieu, om eksklusionsmekanismer i skolen, hvor forestillingen om det nationale og det vestlige bliver skydeski-ven (alternative udgangspunkter skitseres ikke). Vibe Larsen (RUC, psykologi) tematiserer også det nationale, eller forestillinger herom, og skitserer forskellige teorier om, hvorledes disse forestillinger traderes gennem institutioner som børnehaver og skole.

Det fjerde tema drejer sig om arbejdsmarkedet bredt forstået. Tina Kallehave (KU, pædagogik) skriver om mangfoldighedsledelse – det instrumentelle sidestykke til *affirmative action*, hvor repræsentation af en plural medarbejderstab (kulturelt, etnisk, socialt ...) ses som en styrke for organisationen. Uden at være eksplicit kritisk over for idéen om mangfoldighedsledelse, viser Kallehave ud fra et empirisk studium et – som jeg forstår det – overvejende positivt udfald af dette, men hvor det samtidig vises, at det positive ikke beror på bevidste HR-strategier, men på organiske, uintenderede samspil mellem *cool business* og menneskelig indsigt og omsorg "på gulvet" af organisationen. Karsten Pæregaard (KU, antropologi) udfinder ligheder mellem emigrationen fra Danmark og Japan til henholdsvis Argentina og Peru og de forestillinger, n'te-generationsudvandrere har om og får ved mødet med, de "oprindelige" hjemlande.

Overordnet er samlingen altså et interessant og kvalificeret bidrag til den pågående debat om multikultur og beslægtede temaer. Netop det, at debatten er aktuel og dynamisk, gør, at det er temmelig ærgerligt, bogen først udkom i 2010 (så vidt jeg forstår, er bogens bidrag forfattet omkring 2007). Og uden at sige for meget kan en mere forhærdet tilhænger af det borgerligt-liberale system og dets grundlæggende rettigheder, som fx. undertegnede, nok spore bare en

anelse af *shell shock* hos i hvert fald et par af bogens bidragydere – et granatchok afstedkommet af karikaturkrisen, hvor en del pludselig måtte sande, at rettheder ikke er omkostningsfri og velduftende torneløse. Det er naturligvis mest markant i samlingens afdeling om ytringsfrihed. Men man skriver sjældent optimalt i en tilstand af akut bekymring (endsige chok); et stilfærdigt gæt er, at en del detaljer i bidragene om ytringsfrihedens tilstand ville blive håndteret anderledes af bidragyderne, set i lyset af udviklingen, empirisk såvel som filosofisk, med hensyn til ytringsfrihed de sidste fire år.

En anke mod bogen kunne være, at ingen af bidragene systematisk beskæftiger sig med definitioner eller blot diskussioner af de centrale begreber i titlen, nemlig ”kultur” eller ”diversitet”. Det er en undladessynd, undertegnede som redaktør og bidragsyder selv har ladet passere i andre sammenhænge; der må udvises temmelig meget forståelse for, at man lader også centrale begreber passere for en nøjere analyse, især når man har med så u håndterbare begreber som ”kultur” og ”diversitet” at gøre. Ikke desto mindre ville det have været interessant, om en eller et par af samlingens fremragende bidragsydere havde sat tanden mere hårdt i et af de ben. Det samme gælder faktisk samlingens undertitel, ”muligheder og begrænsninger”. Det er kun i yderst spagfærdige og uforpligtende termer, at nogen af bidragsyderne – med den antiliberale Søren Hviid Pedersen som delvis undtagelse – gør sig den anstrengelse eller måske snarere vover det kunststykke at give et mere konkret bud på multikulturens muligheder eller dens begrænsninger. Det er ærgerligt, da samlingen ellers nok kunne ses som et partielt frirum i forhold til det mere stringente krav, der normalt stilles til peer-reviewede, internationale publikationer i snævre fagtidsskrifter. Mod dette ville man med nogen rette kunne indvende, at det må være op til den enkelte beskuer at drage de politiske konklusioner, og at det ikke er akademikerens primære rolle at komme med policy-forslag eller moralisere. Det er alt sammen udmærket, men når man nu anfører ”muligheder og begrænsninger” som undertitel, så forekommer det altså alt andet lige som en invitation til et bal, kun en enkelt (Søren Hviid) sådan for alvor møder op til i kjole og, nå ja, hvidt.

Der er selvfølgelig mange vinkler, der er fraværende, selv for en så vidtfavnende bog. Uden på nogen måde at ville skyde bidragsyderne over en kam i skoene, at de er halalhippier – det er de ganske enkelt alt for begavede til, og her finder man ingen jubeloptimistiske lovprisninger af *the three S's* (saris, samosas, and steeldrums) eller af den flinke indvandrergrønthandler på hjørnet – så er det dog bemærkelsesværdigt, at der kun i meget ringe omfang rejses problemstillinger, der først og fremmest kan ses som problematiserende for indvandringen som sådan, for multikulturalismen som ideologisk projekt

eller for ihænderhaverne af ikke-vestlige kulturmønstre. En af dem, der falder i øjnene, er den økonomiske: Hvad betyder multikulturen for statskassen, negativt såvel som (potentielt, i det mindste) positivt. En anden kunne være kriminalitet og forestillingen om loven. En tredje kunne være kvinder, seksuelle minoriteter og religiøse afvigeres position i religiøst-patriarkalske kulturer. En fjerde kulturel ømskindethed (der dog berøres flygtigt i samlingens første del). En femte kulturelt-soziale forudsætninger for at kunne indgå i moderniteten på konstruktiv vis. For blot at nævne et lille udpluk.

Disse anker til trods er samlingen overordentlig anbefalelsesværdig. Den faglige bredde (og tyngde) kombineret med bidragsydernes generelt gode håndtering af formidlingskunsten gør, at den bør læses af alle med en akademisk-faglig interesse i multikulturalisme, uanset faglig baggrund eller institutionel tilknytning.

Morten Ebbe Juul Nielsen
Center for Studier af Lighed og Multikulturalisme

Mogens Herman Hansen, *Demokrati som styreform og som ideologi*, København: Museum Tusulanums Forlag, 2010, 419 s., kr. 350,00.

Mogens Herman Hansen har i mange år været en af landets mest fremtrædende demokratiforskere, oprindeligt med udgangspunkt i forskning i det athenske demokrati, men senere også med en mere omfattende beskæftigelse med emnet i mange af dets afskygninger.

I forbindelse med sin pensionering i sommeren 2010 udsendte Hansen så dette imponerende værk om, hvad demokrati er og ikke er. Som bogens titel siger, er det demokrati både som styreform og som ideologi/livsform, der er på tapetet, og man kan ikke andet end blive imponeret over den indsigt og formuleringsevne, der demonstreres i de mange kapitler om de forskellige sider af demokratiets væsen og udvikling. Bogen er nemlig opbygget nærmest som en opslagsbog, hvor de enkelte kapitlers overskrifter tillader, at man uden besvær kan finde frem til de temaer, man eventuelt er specielt interesseret i. Liberalt, konstitutionelt, republikanistisk, deliberativt, direkte og repræsentativt demokrati behandles alle klart og overskueligt i hver deres kapitel, inden bogen fortsætter med at relatere demokrati til andre begreber (frihed, lighed, globalisering osv.) og diverse institutioner (parlamentet, EU, den offentlige mening osv.). Sagregisteret er dog konstrueret på en måde, der virker mindre hensigtsmæssig.

Bogen er som sagt velskrevet og letlæst, og selvom den er veldokumenteret, er noterne gemt lidt af vejen, så de ikke forstyrrer læsningen eller gør det vanskeligt at følge udviklingen af en bestemt argumentation. Det – og bogens opbygning – er med til at understrege, at der primært er tale om en introduktion til de forskellige sider af demokratibegrebet. En så solid introduktion har manglet på det danske marked, og man kan kun gratulere forfatteren med, at den kunne udkomme samtidig med, at han holdt sin afskedsforelæsning ved Københavns Universitet.

Afskedsforelæsningen byggede på det mest interessante kapitel i bogen, nemlig kapitlet om ”Demokrati, magtfordeling og den blandede forfatning”. Her påvises det – som blandt andre også Ross og Marshall tidligere har gjort det – hvorledes tiden efterhånden er løbet fra Montesquieus klassiske og idealtypiske sondring i *De l'Ésprit des Lois* (1748) mellem den lovgivende, den udøvende og den dømmende magt. Hansens forslag er så at vende tilbage til de ældre teorier om den såkaldte blandede forfatning. Herved trækkes tråden tilbage til Platon og Aristoteles og de gode og dårlige varianter af de tre statsformer (enevælde, fåmandsvælde og folkevælde). Når magtdelingslærens teori om adskillelse af de tre magtfunktioner ikke længere fungerer, kunne det derfor være en idé at overveje, om den blandede forfatnings idéer om, at varetagelse af de forskellige funktioner gennem et samspil mellem forskellige institutioner er at foretrække, kunne være en hensigtsmæssig måde at anskue det moderne repræsentative demokrati på. Hansen påviser overbevisende tilstedeværelsen af monarkiske, aristokratiske og demokratiske politiske institutioner i det repræsentative folkestyre, hvad der bringer ham til den konklusion (pp. 191-192), at den blandede forfatning faktisk fortjener ”at blive genoptaget som et korrektiv til den fremherskende opfattelse af, at de vestlige lande er rene demokratier, og at demokrati er lig med folkestyre”. Det er en spændende – og vigtig – diskussion, der tages op her, og det havde nok været en god idé, hvis forfatteren lidt oftere – som her – havde vovet pelsen og udfordret læseren lidt mere, frem for overvejende at beskrive og introducere de forskellige begreber og sider af demokratiets væsen.

Når bogen favner så bredt, som *Demokrati som styreform og som ideologi* gør, er det efter denne læsers opfattelse en skam, at der ikke er blevet plads til en tilsvarende grundig gennemgang af nogle af de spørgsmål, der knytter sig til den gradvise demokratisering, som verden har været vidne til siden begyndelsen af 1970'erne, dvs. Huntingtons såkaldte tredje demokratiseringsbølge, således som de drøftes inden for statskundskab og tilgrænsende fag. En lang række af de temaer, der kunne have været taget op her – transitionsteori, klassifikation af forskellige styreformers og udviklingen heri, værdien af kvantitative demo-

kratimålinger (som fx. Freedom House, Polity IV eller Bertelsmanns Transformationsindeks) eller mere kvalitative (som fx. David Beethams) – kunne have været et godt supplement til de emner, bogen nu belyser.

Man kunne måske også have håbet på en lidt mere indgående diskussion af, om demokrati egentlig kan opfattes som en selvstændig ideologi. Det har fremtrædende analytikere og samfundsdebattører ikke været ganske enige om, så dette tema kunne nok have fortjent en lidt mere omfattende og systematisk behandling, end det nu er tilfældet.

Bogens svaghed – i det mindste set fra en samfundsvidenskabelig synsvinkel – er, at den imponerende indsigt, Hansen besidder inden for sine primære interesseområder, i et vist omfang savnes inden for nogle af de forskningsområder, han berører undervejs. Han er derfor i højere grad nødt til at forlade sig på andres arbejder, og der kan derfor i nogle tilfælde iagttages en vis selektivitet i dokumentationsgrundlaget, både når der trækkes tråde ud i verden, og når der mere specifikt ses på træk i den danske samfundsudvikling.

Trods disse reservationer er det forhåbentlig fremgået, at *Demokrati som styreform og som ideologi* er en velkommen og vigtig bog, som lettilgængeligt og overbevisende udvider den dansksprogede demokratilitteratur, og som man derfor kun kan ønske mange læsere.

Jørgen Elklit
Institut for Statskundskab
Aarhus Universitet

Lise Justesen og Nanna Mik-Meyer, *Kvalitative metoder i organisations- og ledelsesstudier*, København: Hans Reitzels Forlag, 2010, 160 s., kr. 248,00.

Bogen er primært tænkt henvendt til studerende, der beskæftiger sig med organisations- og ledelsesstudier inden for et kvalitativt undersøgelsesdesign. Bogen er absolut anbefalelsesværdig til den studerende, som står over for sin første kvalitative undersøgelse. Har man i forvejen almindeligt kendskab til de grundlæggende videnskabsteoretiske diskussioner, kan kapitel 1 med fordel springes over, og kapitel 2 læses ekstensivt. Bogen er særlig god, når man skal vælge, hvilken type empiri man har brug for at indsamle til at kunne besvare en given problemstilling. Man vil især være bedre stillet med hjælp fra bogen, hvis man skal vælge mellem fokusgruppe, almindelige interview og deltagerobservation. I forhold til den studerende, som har overblik over indsamlingen af sit empiriske materiale, og som skal i gang med at udarbejde, gennemføre

og ikke mindst afrapportere en analyse af sit materiale, er bogen imidlertid mindre anvendelig. Især de fire midterste kapitler, der fokuserer på fire forskellige typer empiri, diskuterer alene metodiske udfordringer, der knytter sig til indsamlingsfasen (valg af respondenter, materiale, gruppe, etiske forholdsregler, registreringsformer etc.), og man efterlades uden diskussioner af, hvilke konkrete beslutninger der knytter sig til, hvordan man gennemfører og ikke mindst afrapporterer sin analyse.

Bogen beskriver og diskuterer fire typer empirisk materiale: interview, fokusgrupper, deltagerobservation og dokumenter, og samtlige kapitler er struktureret omkring de tre analytiske perspektiver: realisme, fænomenologi og konstruktivisme med det formål at konkretisere udfordringer, fordele og konsekvenser for en kvalitativ analyse. Bogen indeholder således ikke blot tommefingerregler med fokus på de konkrete beslutninger, man skal træffe, når man arbejder med kvalitativ metode, men også en teoretisk diskussion af de nævnte videnskabsteoretiske perspektiver.

Både kapitel 1 og 2 handler således om, hvilke metodiske konsekvenser de tre valgte analyseperspektiver ifølge forfatterne får for den kvalitative analyse. Kapitel 1 leverer en velskrevet beskrivelse af grundpræmissen i henholdsvis et realistisk, et fænomenologisk og et konstruktivistisk perspektiv, om end man, hvis man er bare en smule bekendt med videnskabsteori, hurtigt bliver en smule utålmodig efter at gå i kødet på de konkrete metodiske overvejelser. Desuden efterlades man som læser med en undren over, hvad det var, det realistiske perspektiv så kunne tilbyde ifølge forfatterne. Kapitel 2 fortsætter diskussionen af de tre perspektivers metodiske konsekvenser med beskrivelser af, hvilke kvalitetskriterier der er med til at højne en kvalitativ analyses kvalitet.

Kapitlet giver overordnet et fint overblik over de mest generelle metodiske overvejelser, man bør gøre sig, når man arbejder kvalitativt, samt et fint bud på konkrete kvalitetskriterier, man bør søge at efterleve i sin analyse. Alligevel efterlades man med en tvivl omkring, hvad sammenhængen så egentlig er mellem kriterier, overvejelser og de tre valgte perspektiver, der også her udgør kapitlets argumentstruktur og basis for diskussion. Det drejer sig primært om, at kapitel 1's behandling af realismen igen fremstilles i kapitel 2 som mindre frugtbar end de to andre perspektiver for en kvalitativ analyse. Fx. kobler forfatterne forskningsidealet om at efterstræbe "streng objektivitet" til det realistiske perspektiv, hvilket ifølge forfatterne trækker på et kritisabelt positivistisk arvegodt. Alligevel vælger forfatterne efterfølgende at beskrive bestræbelsen efter objektivitet som et generelt kriterium, der knytter sig til alle tre og ikke kun det realistiske perspektiv.

I kapitel 3 tager forfatterne fat på interview som kvalitativ metode. Det virker lidt kunstigt at omtale interviewet som en decideret metode, da det primært (også ifølge forfatterne) er en form for empiri, der så kan behandles analytisk og metodisk forskelligt. Kapitel 4 gennemgår fokusgrupper som en selvstændig kvalitativ metode, og i kapitel 5 beskriver forfatterne, hvordan man bør forholde sig, hvis man ønsker at deltage aktivt i det felt, som undersøges. Endelig diskuteres dokumenter i kapitel 6 som endnu et eksempel på en selvstændig kvalitativ metode. Igen virker det en smule misvisende at behandle særlige former for empiri som metoder i sig selv. Det ville givetvis være mere præcist at pointere, at det drejer sig om kvalitative indsamlingsmetoder og ikke analysemetoder. Forfatterne reflekterer i kapitel 7 over bogens status og formål. Kapitlet bringer ingen nye perspektiver eller metoder i spil, og man kan derfor med fordel afsætte mindre tid til at fordybe sig i dette afsluttende kapitel.

Forfatternes ambition om at levere et konkret bidrag til, hvordan den studerende gennemfører en kvalitativ analyse, lykkes kun delvist, idet store dele af bogen forbliver på et videnskabsteoretisk diskuterende plan, hvor den gamle metodestrid mellem positivisme og konstruktivisme hele tiden leverer argumenterne til – i dette tilfælde – at prioritere en konstruktivistisk tilgang i sin kvalitative analyse. Det betyder, at et af perspektiverne – her realismen – aldrig bliver beskrevet som et reelt alternativ til de to andre perspektiver, det fænomenologiske og det konstruktivistiske, men mere får karakter af en stråmand til at parkere sine argumenter for at vælge enten et fænomenologisk eller et konstruktivistisk analyseperspektiv. Dette får to konsekvenser for bogen. For det første at man som læser næppe forstår, hvordan et realistisk perspektiv kan bidrage til en seriøs kvalitativ analyse, og for det andet – og måske mere alvorligt – at forfatterne alligevel vælger at bruge realismens kriterier, når de fx. beskriver stræben efter objektivitet og gennemsigtighed som generelle forholdsregler, man bør tage, når man indsamler kvalitativ data. Det er, som om forfatterne ønsker at tage afstand fra det realistiske perspektiv, men alligevel ikke tager et systematisk opgør med realismens positivistiske forskningsideal.

Et andet spørgsmål, der rejser sig, når man læser bogen, er, hvorvidt det giver mening ikke i udgangspunktet at adskille den kvalitative analyse mere skarpt i flere faser, fx. problemstilling, indsamling, analyse og afrapportering. En fordel vil være at gøre det mere eksplicit, hvornår i processen de konkrete metodiske overvejelser gør sig gældende. Det er fx. altid vigtigt, hvordan man rent praktisk kan vise læseren/underviseren, hvordan man har produceret og gennemført sin kvalitative analyse, mens det er i den forudgående analytiske fase, at de spørgsmål, der melder sig, i langt højere grad drejer sig om, hvordan man kommer frem til og gennemfører analysen. Både i forhold til problemstil-

ling og indsamling giver bogen en række gode bud på, hvordan man i første omgang bør gøre for at kunne levere en pålidelig, præcis og robust analyse, mens bogen desværre ikke forholder sig til, hvordan man så rent faktisk gennemfører og ikke mindst formidler en sådan gennemført analyse. Her kunne man med fordel have fastholdt et fokus på klassiske kriterier som validitet, reliabilitet og objektivitet, hvad der i bogen omtales som realistiske eller positivistiske kriterier, uden at gå på kompromis med fx. et fænomenologisk eller et konstruktivistisk analyseperspektiv.

Marie Østergaard Møller
Institut for Statskundskab
Aarhus Universitet

Nanna Hvidt og Hans Mouritzen (red.), *Danish Foreign Policy Yearbook 2010*, København: DIIS, 2010, 229 s., kr. 100,00.

Dette års udgave af DIIS' engelsksprogede årbog følger samme skema som tidligere årgange: først den såkaldte direktørartikel ved Udenrigsministeriets direktør (i en tradition, der går tilbage til 1980 og den første udgave af *Dansk Udenrigspolitisk Årbog*), efterfulgt af typisk fire artikler om aktuelle emner i dansk udenrigspolitik, i år om nordisk samarbejde, bankkrisen, klimatopmødet og det retlige forbehold i EU. Derpå følger en dokumentarisk del, et statistisk afsnit, et afsnit om det foregående års udenrigspolitiske opinionsundersøgelser samt endelig en bibliografi over det seneste års engelsksprogede bidrag til studiet af dansk udenrigspolitik.

Bibliografiens 32 numre (mod 29 i 2009-udgaven) kan der laves ganske interessant statistik på: ti artikler i internationale fagtidsskrifter, heraf tre i det fællesnordiske *Cooperation and Conflict*, seks i internationale nichetidsskrifter, syv bogkapitler, heraf de fire i 2009-årbogen, og endelig otte monografier, hvoraf de seks er udgivelser fra DIIS. Tematisk set var tegningekrisen den absolutte højdespringer i 2009 med ni numre. Den lille statistik viser for det første DIIS' centrale position i studiet af dansk udenrigspolitik og for det andet, at det kan være svært at få optaget artikler herom i gode internationale fagtidsskrifter. En del af løsningen kunne være en videreudvikling af årbogen, kvalitativt såvel som kvantitativt. Den engelsksprogede publikation var fra starten tænkt som et "visitkort" til udenlandske samarbejdspartnere og interessenter; derfor det relativt beskedne omfang. Men meget taler for nu at opprioritere dens faglige funktion, fx. ved at udvide artikelstoffet til otte-ti artikler, samtidig med at det

eksisterende kvalitetsniveau fastholdes. Det ville kræve flere redaktionelle og økonomiske ressourcer til årbogen, men samtidig konsolidere dens status som den centrale periodiske udgivelse om dansk udenrigspolitik.

2010-årbogens artikler er uden undtagelse af høj kvalitet. Den første, direktørartiklen, er Udenrigsministeriets årlige afrapportering af årets gang i dansk udenrigspolitik. Den er således et bureaukratisk produkt, der dog også ofte afspejler direktørens egen vinkel. I år er der en ny mand i direktørstolen, nemlig Claus Grube, der tiltrådte efter en karriere, der fortrinsvis er foregået inden for EU- og den udenrigsøkonomiske politik. Det er derfor naturligt, at bidraget i høj grad kredser om den økonomiske krise og de internationale bestræbelser for at løse den. I den forbindelse fastslår Claus Grube, at "Denmark's interests remain unambiguous. Representative multilateral institutions such as the UN, the IMF and the World Bank are the institutions in which global decisions and debates can and should take place. The world should not be run by the G7, G8, G20 or any other exclusive and unrepresentative club" (p. 19). En anden markant formulering gælder EU-samarbejdet: "The EU is and remains the main foreign-policy platform for Denmark on the global stage" (p. 23). Multilateralismen synes atter at være det bærende princip i dansk udenrigspolitik.

Arktis er i disse år ved at komme ind på den danske udenrigspolitiske dagsorden. Den skotske, mangeårige kender af nordisk og arktisk politik Clive Archer analyserer i en grundig artikel den såkaldte Stoltenberg-rapport, som den tidligere norske udenrigsminister Thorvald Stoltenberg i februar 2009 afleverede til sine opdragsgivere, de nordiske udenrigsministre. Opdraget var at fremkomme med forslag til et nærmere udenrigs- og sikkerhedspolitisk samarbejde mellem de nordiske lande. Rapporten fremsætter 13 sådanne forslag, store som små, og mest rettet mod et samarbejde i Arktis. Spørgsmålet er udsigterne til, at rapportens forslag bliver realiseret. Eller vil "once again, [...] a Nordic state – perhaps this time Denmark – spoil the Nordic game?" (p. 43). Konklusionen ligger i artiklens undertitel "Big idea, small steps", dvs. at der nok kan ventes et øget nordisk samarbejde på visse punkter, men at ikke alle lande vil være med i det hele. Artiklen slutter med at fastslå, at "Denmark's absence from certain of the activities will not mean that it acts as a spoiler, but it will be a reminder that Denmark's path in defence and security matters may take it away from its Nordic neighbours" (p. 70).

Dansk økonomis Cassandra,¹ professor Finn Østrup, CBS, har i adskillige år advaret mod ubalancerne i den globale og danske økonomi, uden at advarslerne blev taget særlig alvorligt i fagøkonomiske eller politiske kredse. Det tjener ham derfor til ære, at han i sin analyse af den danske bankkrise i et transnationalt perspektiv undlader at sige, "Hvad sagde jeg?", men giver en

sober og balanceret analyse af de nationale og internationale bestræbelser for at inddæmme krisen. Hans evaluering af de mange og gigantiske interventioner fra staternes side er positiv. Blandt andet påpeger han, at staterne har undladt at forfølge rent nationale målsætninger, men også har taget hensyn til internationale interesser. De heldige interventioner *so far* får ham til at distancere sig fra forudsigelser om USA's tab af den verdensøkonomiske førertrøje eller om det åbne verdensøkonomiske systems snarlige sammenbrud. Men – tilføjer han advarende – krisen er langt fra forbi, og de reelle problemer i den globale økonomi ligger muligvis foran, ikke bagved os.

Per Meilstrup, klimadirektør i tænketanken Mandag Morgen og med en fortid i Miljøstyrelsen, bidrager med *the background story* om det danske formandskab for FN's kuldsejlede klimakonference i København i december 2009. Det har han også skrevet en formidabel bog om, som kan anbefales på det varmeste.² Artiklen følger de danske forberedelser af konferencen fra 2006, hvor Connie Hedegaard overtalte statsministeren til lægge billet ind på formandskabet. Året efter var det hjemme, og en ambitiøs forberedelsesproces tog sin begyndelse og med den en rivalisering om førerskabet mellem Statsministeriet og Miljøministeriet. Foruden en kamp om territorium var det også en kamp om strategier, hvor Statsministeriet stod for et højtprofileret og resultatorienteret lederskab, mens Miljøministeriet så formandsopgaven som formidling, dvs. facilitering af enighed i FN-kredsen. Mens Miljøministeriet således satte sin lid til, at FN-processen skulle give resultat, satsede Statsministeriet på de strategisk vigtige aktører, ikke mindst USA. Følgen var usikkerhed om formandskabet politik. Det hele blev til, hvad Hilary Clinton kaldte ”det værste møde siden elevrådet i 8. klasse”, og et slutresultat, der med en britisk *banker's* ord var ”below our modest expectations”. Spændende, men ikke særlig opløftende læsning.

I årbogens sidste artikel behandler Rebecca Adler-Nissen og Thomas Gammeltoft-Hansen det retlige EU-forbehold under synsvinklen *straightjacket or sovereignty*. Forfatterne hælder tungt til det første synspunkt, men er klar over at argumenterne herfor er komplicerede og tekniske, mens suverænitets synspunktet er klart og letforståeligt, om end stærkt udhulet. Artiklen giver en efter sagsforholdet klar historik med udgangspunkt i forbeholdets oprindelige funktion (i Maastricht-traktaten) som en advarsel om, at Danmark ikke ville være med til en fremtidig overgang til overnational beslutningstagning på det retlige område. Dette skete alligevel i Amsterdam-traktaten (i kraft 1998), hvorved Danmark kom til at stå uden for de dele af samarbejdet, der blev overført til EU's søjle 1. Det muliggjorde en stram dansk udlændingepolitik, men førte på andre områder til undtagelser fra undtagelserne, fx. ved deltagelse i

det overnationale Schengen-samarbejde og indgåelse af såkaldte parallelaftaler med EU.

Med Lissabon-traktaten (i kraft 2009) har EU taget skridtet fuldt ud og indlemmet hele det retlige område i det kommunautære samarbejde. I den forbindelse fik Danmark en tilsyneladende meget favorabel mulighed for at udskifte den hidtidige *opt-out*-ordning med en generel *opt-in*. I princippet kan Danmark så vælge og vrage, hvad man vil være med i. Men som forfatterne gør opmærksom på, åbner denne mulighed op for nye problemer for dansk EU-politik. Det er måske derfor, direktør Grube helt forbigår den nye formulering i sin omtale af traktaten.

Det er fire centrale emner, redaktionen har valgt ud, men listen kunne have været længere: Afghanistan; præsidentskiftet i USA; Danmark og det nye, selvbevidste Kina; den nye udviklingsstrategi; dansk afrikapolitik; reorganiseringen af Udenrigsministeriet mv. Det er ikke potentielle emner, der mangler, jf. ovenfor.

Noter:

1. Cassandra var i den græske mytologi en prinsesse, der havde fået den forbandelse nedkaldt over sig, at ingen troede på hendes altid rigtige forudsigelser og advarsler.
2. *Kampen om klimaet*, København: People's Press, 2010. Se min anmeldelse i *Udenrigs*, 2010, nr. 3, pp. 118-123.

Nikolaj Petersen
Professor emeritus
Institut for Statskundskab
Aarhus Universitet